

премия имени Ленинского комсомола Украины студенту Гуревичу В.И. за научные работы в области электротехники (научный руководитель к.т.н., доцент Савченко П.И); е) Награждены похвальными дипломами студенты: Нечипоренко В.Т., Гончарова Л.А., Сухомлинова А.Н., Поддубный В.А. за работу «Анализ работы Чугуевского РЭС Харьковской области» [2].

Як бачимо, з точки зору досягнень студентів на ниві наукової творчості, то тут яскраво виділяється студент 5 курсу Гуревич В.І. І це не випадково. Свій путь сходження на вершину наукових досягнень він почав у стінах рідного інституту на факультеті електрифікації сільського господарства, продовжив на ниві аспірантури та педагогічній. Став провідним винахідником ХІМЕСГ. Після від'їзду до Ізраїлю, став відомим вченим, автором важливих наукових праць з проблем енергетичної галузі, провідним фахівцем Енергетичної компанії Ізраїлю. Та зв'язку з рідним навчальним закладом він не пориває.

Література

1. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО), Ф.Р. 5945, оп.1, спр.550.
2. ДАХО. – Там само, спр.998.

УДК 94 (477)«1861 – 1917»

Вороніна М. С.

Гендерно-ментальні особливості Сумщини як одна з передумов розповсюдження більшовизму (1861-1917 рр.)

Історія Сумщини навіть у позитивістському річищі не отримала широкого висвітлення через об'єктивні причини розвитку регіону та історичного краєзнавства, зокрема, коли єдиний історичний факультет із часу заснування (початок 1930-х років) періодично переводився до Харкова й лише в 1981 році остаточно вкоренився в складі Сумського державного педагогічного інституту імені А.С.Макаренка – про яку «школу» може йти мова. Чи не єдиним професійним науковим виданням є «Сумський історико-архівний журнал», який був заснований лише в 2005 році й не має вузько-регіонального характеру.

Зрозуміло, що серед незначної кількості статей навіть жіночі маркери важко виокремити, а не те що побачити крихти історії жіноцтва чи гендерної. Утім, оскільки, значна частина Сумщини входила до складу Харківської губернії (1835 – 1923, 1930 – 1939), то була в певній мірі об'єктом дослідження авторки [1]. Мета даної статті спрямувати дослідницькі лінзи на цю частку Лівобережної України й спробувати виокремити гендерно-ментальні особливості даного регіону напередодні більшовицького перевороту.

Питання ментальної історії дуже складне, але цілком правомірно для будь-якої частини сучасної Сумщини, бо її заселення відбувалось за єдиним алгоритмом. Цікавою контраверсією є також те, що цю частину Слобожанщини активно вивчають російські дослідники як складову Курської губернії, і якщо в порівнянні з іншими українськими територіями вона не вважається пріоритетною, то сусідська дослідницька позиція дещо відрізняється і можна зустріти несприятливі вітчизняній історіографії характеристики на кшталт: «Родючість ґрунту та сприятливі природно-кліматичні умови, зробили Курську губернію передовою в розвитку сільського господарства, що, в свою чергу, сприяло великому розповсюдженню заміського садибного будівництва» [12]. До того ж О. В. Холодова, аналізуючи архітектуру садиб прийшла до висновку, що більшість садиб «У Курській губ., так само як і в інших чорноземних областях російсько-українського прикордоння, архітектура і просторова композиція дрібнопомісних маєтків нагадувала садиби державних селян, відрізняючись від сусідів лише великим об'ємом головного будинку, традиційним мезоніном і класичним портиком» [12], причому власники, а відповідно й жіноцтво, постійно там проживали, на відміну від власників великих маєтків, які віддавали перевагу парадним столичним резиденціям. Тобто для більшості з привілейованих страт центрами громадської активності все ж таки були Харків і Суми, навіть з переліку пожегів найголовнішого мецената Сумщини Івана Герасимовича Харитоненка, а згодом його сина Павла Івановича,

ці два міста йдуть на рівних, більшість їх, звісно покращувало життя хлопців, які навчались в університеті, політехнічному інституті, училищі, заснованому Кадетському корпусі. Утім, були й гендерно-нейтральні та суто жіночі заклади: Сумські жіноча гімназія, дитячий притулок для дівчат і жіноче училище при ньому (після закінчення дівчата могли працювати вчительками початкових училищ або помічницями доглядачок в дитячих притулках), утримання богадільні, після смерті також заповідав облаштувати дитячу лікарню в м. Суми на 20 ліжок [13]. Слід зазначити, що дівчачими закладами найчастіше безпосередньо опікувались дружини сумських благодійників, як наприклад вдова Д. І. Суханова Марія Михайлівна в пам'ять померлої прийомної дочки в грудні 1895 року заснувала «Параскеєвський притулок» для 20 дівчат (сиріт чи позашлюбних віком від 6-7 до 16 років) [11].

Таким чином, бачимо, що до кінця ХХ століття на території сучасних Харківської та Сумської областей була закладена значна суспільно-політична, економічна й освітня основа для того, щоб Перша хвиля фемінізму суттєво проявила тут себе. Але саме досягнення ліберального фемінізму створили фундамент для жіночої революційної активності, як мінімум абсолютна більшість з них скористалися новоствореними навчальними закладами, популяризацією закордонного навчання, розширенням переліку професій і т.д. Перший гендерний маркер висвітлили радянські краєзнавці, у цій сфері вони були більш гендерно-нейтральні, їх просто турбували революціонери як прапорці на мапі. Тому автори «Історія міст і сіл. Сумська область» «відкопали» в аналах місцевої революційної спадщини тільки малу батьківщину двох народовольців І. В. Калюжного та М. В. Калюжної, що народились у м. Лебедині [2, с. 26], і не намагались вдаватися в подробиці їхнього життя, як власне і діяльності. Цілком можливо, що прихильниці «Народної Волі» були серед інтелігентної молоді також в інших населених пунктах Сумщини, втім «приналежність» значної частини навіть «процес 193», щодо «ходіння в народ» 1873 – 1877 років не зміг довести (запідозрили 770 осіб). Причому, це був один із

найперших, де так масово брали участь представниці жіночої статі. Цікавою характеристикою ділиться дочка народовольців цього процесу есерка О. Л. Олицька (хоча проживали вони біля станції Польова Курсько-Харківської залізниці, втім логістика переїздив родини була «класичною» для осіб їх кола). Батько з родини євреїв комерсантів підробляв нелегальні документи в паспортному столі «Народної Волі» в Києві, після засудження втік за кордон, де закінчив сільськогосподарський інститут, мати з давнього дворянського роду Халютіних склала іспит на доктора медицини в Цюриху, де й познайомились та одружились. Ідею просвіти народу не полишили, за допомогою грошей батьків опинились у с. Сорочин «штук 20-30 критих соломою хатинок з журавлем колодязем на околиці [...] перед панським будинком, маленьким, низеньким, теж під солом'яною стріхою [...]». Ставлення батька до селян, його тяга до селянства накладали на наше життя особливий відбиток. У тата не було знайомств серед сусідів-поміщиків, він спілкувався тільки з селянами» [7].

Усі ці факти є своєрідною передмовою до іншого відомого суду щодо повстання 16 вересня 1901 року сектантів у слободі Павлівка Сумського повіту (сучасний Белопільський район), де спостерігався шалений збіг прізвищ і територіальних локацій. Серед тих, хто висвітлював процес був В. Короленко, серед адвокатів М. Міхновський та майбутній лідер кадетів В. Маклаков [5, с. 170, 178]. Дана секта мала в основі духоборство, що було засновано в Катеринославській губернії в 1755 – 1775 роках, Г. Сковорода написав для них катехізис, на початку ХІХ століття їх пересилили в Мелітопольський повіт (сучасне Запоріжжя), потім до Криму, потім на Закавказзя – тобто завжди фронтір із непідкореними сусідами. Основні положення їх вчення були: відмова від найманої праці, рівний розподіл майна між членами громади, проживання комунуою, зменшення народжуваності шляхом статевого утримання та відмови від шлюбів, відмова від військової служби.

Саме в останній місцині на межі 70-х – 80-х років ХІХ століття й служив полковник (Кубанський полк) князь Дмитро Олексійович Хілков (1857 – 1914), який дуже проникся

способом життя духоборів. Як зазначає його біографія В. А. Мазур: «Спроби досягти дотримання законів Російської імперії призвели до того, що Хілков отримав прізвисько «соціаліст» і потрапив під нагляд поліції» [6, с. 77]. У 27 років він пішов у відставку й поселився в маєтку своєї матері, дотримуючись правил духоборів у поєднанні з толстовством (доволі подібне вчення «опрощення» – свого роду релігійний анархізм, заперечення держави й усіх її структур, пасивна непокора) і пропагуючи серед селянства і агрономічні знання в тому числі. У цей же період Л. С. Олицький займався тільки просвітництвом, але як згадувала дочка: «Селяни поважали і любили батька, але переступити прірву, яка розділяє селянина і поміщика, не могли ні вони, ні він» [7]. А от князь, через цей класовий антагонізм пішов далі: він розпродав свою землю за ціною нижче в рази ринкової селянам-орендарям, залишивши собі 7 десятин, з дружиною (Цецілею Володимирівною Вінер (1860-1922) дочкою полковника, з яким разом служив на Кавказі) не вінчався, дітей не хрестив (через що вони втрачали права спадкоємців і згодом були відібрані свекрухою) [6, с. 77]. О. Л. Олицька також зазначає, що між батьками був конфлікт, щодо навчання дітей в гімназії (для чого відповідно треба було переїздити до міста): «Папа наполягав на тому, щоб дітей виховувати самим, дома – вчити і долучати до сільської праці» – але гору взяла мати, можливо тому, що не була на стільки віддана ідеї, можливо тому, що була вище за соціальною дробиною, і щодо релігійних вимог держави імітувала дотримання. До речі подібне практикувала й дружина Толстого [7; 6, с.77].

Реформа 1861 року в радянській традиції завжди вважалась невдалою для селянства, втім замовчувалось питання демографічного вибуху в проблемі малоземелля, але саме в цьому аспекті більш зрозумілим стає сектантське вчення щодо зменшення дітей. Утім, реформа, всупереч старанням царського уряду, не стала благом і для дворянства, до кінця ХХ століття основна їх частина розорилася, навіть ті, хто на початках скористалися буржуазними перетвореннями. Найбільш яскравим прикладом є історія родин Сумщини, що приймали великого

композитора П.І.Чайковського: маєток у м.Тростянці (1864) друга О.В.Голіцина, смт. Низи (1871-1879) нащадка засновника м.Суми М.Д.Кондратьєва. Перше викупив у 1870-х роках Л.Є.Кеніг з родини петербурзьких німців власника невеличкої пекарні. Друге викупив купець Д.І.Суханов з родини купця м.Обояні Курської губернії, що на початку 1850-х років разом із майбутнім «цукровим королем» заснували власну справу, до речі обидва в свій час стали міськими головами м.Сум [11]. Таким чином, більш-менш вдалою ця реформа виявилась для так званої буржуазії, та й їх нащадки в більшості своїй не просто продовжували справи своїх батьків, а й збільшували масштаби комерційні та меценатські, втім навіть їх не влаштовувала політична система Російської імперії, не дарма ж вони прагнули дворянства і не лише через комплекс меншовартості.

А от представники давніх родин і селяни, що не змогли прилаштуватися до ринкових відносин у горнилі модернізації стали поборниками раціональних сект і ряди їх збільшувались. До павлівців приїздила дочка Льва Миколайовича Тетяна Толстая, а також толстовці художник М.Ге і письменник І.Бунін, подібні громади з'явилися у сусідніх селах: Річках, Яструбиному, Вирах, Ободах, Щеглові [5, с. 173-174]. Храми там стояли пустою, відповідно доходи і священників, і єпархій падали. В результаті повстання було заарештовано 68 учасників, пізніше Микола II помилував 14 засуджених жінок [5, с. 173-174]. Унікальним для даного дослідження є не сам факт і хід повстання, а те, що про нього не згадується в «Історії міст і сіл УРСР. Сумська область», бо за радянською традицією будь-яка активна непокора була визначною, оскільки вказувала на наростання революційної хвилі, і якщо причини були не надто привабливі для історії більшовизму, то просто опускалися до роботи. Так от з хілковцями вийшло все ще цікавіше.

По-перше, князь все ж таки не до кінця відповідав правилам Л.М.Толстого: весь час він продовжував надавати юридичну підтримку селянам у їх суперечках із поміщиками, священниками й т.д. До речі, з подібними прагненнями також послідовником толстовства був і уродженець с. Білки

Кобиляцького повіту Полтавської губернії священик Г. А. Гапон (1870-1906) ініціатор подачі мирної петиції Миколі II 9 січня 1905 року («Кривава неділя»). По-друге, ще задовго до повстання в січні 1892 року Дмитра Олександровича влада вислала до Закавказзя, потім до Прибалтики, а в 1898 році за межі Російської імперії (весь цей час дружина його супроводжувала, правда й високопоставлені родичі періодично висилали гроші, а головний толстолиць В. Г. Чертков щомісячно – 40 крб.). Саме на Кавказі князь допомагав духоборам боротися з холерою і тоді, коли 28-29 червня 1895 року був такий проголошений призов і біля двох тисяч новобранців-духоборів спалили зброю – у відповідь були вислані козаки, які «чоловіків сікли, їх дружин і сестер гвалтували, господарство сектантів грабували» [6, с. 83]. Хілков після цього ще більше відступив від Толстого, бо той не хотів розповсюджувати його лист щодо цих подій – в решті решт ця історія закінчилась еміграцією до Канади 7,5 тисяч сектантів і не останню роль в цьому відіграв князь і дружина В. Д. Бонч-Бруєвича майбутня полум'яна більшовичка Віра Михайлівна Велічкіна. По-третє, в 1901 році він опиняється в Женеві вже остаточно в її компанії, чим також відступає від Льва Миколайовича з його патріархатними поглядами на жіноцтво (в біографіях багатьох феміністок можна зустріти цей момент самоідентифікації – як шок після читання епілогу до роману «Война и Мир», де Наташа Ростова після одруження стала «самкою»), бо В. М. Велічкіна в Швейцарії отримала медичну освіту (згодом була однією з лікарок В. І. Леніна). Хілков став співпрацювати з газетою «Искра» як раз щодо «Павлівської справи». В результаті на II З'їзді РСДРП була прийнята резолюція: «Про роботу серед сектантів. Беручи до уваги, що сектантський рух в Росії є в багатьох його проявах однією з демократичних течій, спрямованих проти існуючого порядку речей, II з'їзд звертає увагу всіх членів партії на роботу серед сектантів з метою залучення їх до соціал-демократії. З'їзд доручає ЦК зайнятися питанням про пропозицію, що полягає в доповіді т. Бонч-Бруєвича» [3, с. 70].

По-четверте, ідея не творити спротив злу остаточно перестала бути актуальною на зміну їй прийшла думка, що політичні права слід здобувати будь-якими засобами. Дмитро Олександрович розробив інструкцію для бойових дружин, максимально їх уже втілили саме після Жовтневого перевороту. Його брошури на початку ХХ століття розповсюджувались у Павлівці та сусідніх селах, у цей час він відходить від соціал-демократів і вступає до партії есерів. Восени 1905 року Хілков уже готував повстання в Сумському повіті в с. Ястребінському (сучасне с. Яструбіне Сумського району), агентів усіх спіймали, але повстання відбулось. «В жовтні 1905 ястребінці розігнали волосне правління, обрали комітет, який встановив контроль над усім повітом. Комітет взяв із банку 5000 крб., на них було куплена зброя, організована бойова дружина...вирішено відібрати в поміщиків землю [...] церкву переробити на млин ... проголосили село республікою [...] Чоловіки і жінки билися на барикадах» [6, с. 86-88].

Утім Сумщина знала й суто гендерні повстання ще до Першої російської революції, приміром, 1900 році в колишньому сотенному містечку Сумського полку м. Краснопіллі «натовп жінок, що озброїлись палицями» не дав заорати 16 десятин общинного луку новому повіреному нащадків Вейссе [2, с. 293]. Але, як зазначав у своїх спогадах колишній харківський студент: «Російська Соціал-Революційна Партія, яка мала надзвичайно міцні позиції на Слобожанщині навіть у часи наших визвольних змагань 1917-19 років. Що ж стосується часів близьких до і після революції 1905 р., [...] панувала в душах тутешнього українського селянства всевладно, діючи через цілком або частково зрусифіковану інтелігенцію, особливо вчителів...» [9, с. 29].

І дійсно, для селян першочерговим було питання землі, з цього й мови не було про жіночу пасивність. Тим більше з початком Першої світової війни, коли об'єктивно зменшилась чисельність чоловічого населення. Приміром, у Нижній Сироватці, яка була найбільшою в Сумському повіті за чисельністю (16857 осіб), 21-25 квітня 1915 року відбувся

трьохтисячний виступ переважно солдаток, щодо переділу землі (Столипінська реформа), у натовпі вбили двох ініціаторів переділу, «тяжко поранили помічника Сумського справника і двох стражників [...]». Заарештували 78 селян. Але після попереднього судового слідства до суду притягли 34. Підсудні отримали різні строки ув'язнення. Серед засуджених була й вагітна жінка – Анастасія Кіндратівна Пташник, яка у в'язниці народила дитину. Її чоловік, дізнавшись про важку долю дружини, перебуваючи у цей час на фронті, просив помилувати дружину, та губернатор відмовив» [4]. У с. Юнаківка Сумського повіту 17 травня 1916 року відбувся вже виступ із «пролетарським» забарвленням: біля 300 робітниць із прополки цукрового буряку економії Лещинської «у переважній більшості солдаток» різко висловили своє невдоволення щодо зниження поденної плати з 50 копійок до 45 копійок; «через день становий пристав заарештував сім селянок – організаторів», під тиском односельців влада змушена була їх звільнити [2, с. 558]. Щодо поденної плати, нажаль, результат не відомий. Звісно, ситуація була надто провакативна: шалена інфляція – а тут ще й зарплату знижують. Утім у гендерної дискримінації завжди присутній і інший бік медалі: чоловіків у військовий час за бунт, як мінімум організаторів, відправили би на фронт. Крім того, саме їх статус солдаток і змусив державу в особі місцевої влади звільнити активісток, бо вона, мобілізувавши їх чоловіків, де-юре прийняла на себе їх патріархатну роль – забезпечувати і захищати.

У битвах Громадянської війни слобожанки особливо не були презентовані, бо й самих більшовиків у травні 1918 року було не забагато «Наприклад, в Лебединському повіті їх було 42» – у підпільному партосередку [10, с.175, 177]. однак була «своя» Маруся аж до 1921 року, як згадував більшовик І.Міхно: «У цей час на село Капустинці налетів загін Марусі [Кривущенко (Глухівський, Охтирський, Роменський повіти)]» [8, с. 32]], обстріляв і підпалив усі будинки, де квартирували представники радянської влади» [8, с. 233]. У сільській місцевості питання про значну чи не значну фемінізацію партійних осередків узагалі не стояло, бо забігаючи наперед, у тій частині Слобожанщини, що

входить до сучасної Сумської області, навіть після остаточного встановлення Радянської влади партійні осередки засновувались після комсомольських, і навіть не в 20-х, а в 30-х роках ХХ століття [2]. Тому в наступних розвідках є сенс проаналізувати в якій же громадській ніші себе реалізували жінки Сумщини, в яких була змога ознайомитись із радикалізмом ще до Жовтневого перевороту 1917 року.

Література

1. Вороніна М.С. Мешканки міст Харківської губернії: гендерна дискримінація та динаміка змін (1861-1917 рр.). Режим доступу: <http://www.womenhistory.org.ua/images/texty/Voronina-dyser-4.pdf> (дата звернення: 12.03.2018)
2. Історія міст і сіл. Сумська область. В 26 т. – К.: АН УРСР, 1973. – 696 с.
3. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК (1898-1988). – М., 1983-1990. – 683 с.
4. Коротенко Людмила. Історія с. Нижня Сироватка. Режим доступу: <http://istoriya.sumy.ua/index.php/> (дата звернення: 9.05.2016).
5. Кудінов Д. Конфесійний конфлікт в Сумському повіті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Краєзнавство. – 2011. – № 2. – С. 170 – 181.
6. Мазур В.А. Хождение по мукам князя Дмитрия Александровича Хилкова // Известия Уральского государственного университета. – 2000. – № 15. – С. 75 – 95.
7. Олицкая Е. Л. Мои воспоминания: в 2 кн. / Обл. Н. И. Николенко. – М: Посев, 1971. – Кн. 1. – 318, II с. Режим доступу: <https://www.rulit.me/books/moi-vozpominaniya-read-82038-1.html> (дата звернення: 1.03.2019).
8. Повстанський рух 20-х – 30-х рр. ХХ ст. на Сумщині: Т.1 / Автор-упорядник: Іванущенко Г.М. – Суми, 2011. – 340 с.
9. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914 – 1921. – Вінніпег,

1974. – 178 с. Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-nazvaniyam?id=4844> (дата звернення: 1.03.2018).

10. Супруненко М. І. Комуністична партія – організатор і керівник масової повстансько-партизанської боротьби на Україні проти денікінщини восени 1919 р. / Боротьба за владу Рад на Україні / М. І. Супруненко (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1977. – 200 с.

11. Сухановы: семья сумских благотворителей. Режим доступу: <http://www.pravoslavie.sumy.ua/ru/pamyatnyie-datyi/suhanovi/> (дата звернення: 4.03.2019).

12. Холодова Е. В. Загородное усадебное строительство Курской губернии 1861-1917 годов: автореф. дис. на соиск. степени кандидата архитектуры: 18.00.01. – Москва, 2005. – 24 с. Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/zagorodnoe-usadebnoe-stroitelstvo-kurskoj-gubernii-1861-1917-godov#ixzz5gZL3amdy> (дата звернення: 23.02.2019).

13. Шульженко Н.Н. К 185-летию со дня рождения Ивана Герасимовича Харитоненко (25 сентября 1822 года). Режим доступу: <http://orthodoxsumy.narod.ru/Other/haritonenko.htm> (дата звернення: 23.02.2019).

УДК 94(477.54 – 25) «1894/1928»:625.111

Дейнеко С.М.

Проекты побудови залізниці до Харківської митниці (кінець XIX – початок XX ст.)

З першого дня роботи митниці у Харкові постало питання про її з'єднання залізничною колією зі станціями Харківського залізничного вузла. Розпочинаючи з середини 90-х років XIX ст. і до 1927 р., цю проблему декілька раз намагалися вирішити всі зацікавлені сторони – митники, залізничники і представники місцевої влади. У різні часи пропонували низку проектів побудови цього об'єкту, але жоден не був реалізований. На нашу думку причини цього криються в міжвідомчій боротьбі, корпоративному егоїзмі та неузгодженості дій. І ця негативна тенденція була притаманна представникам діаметрально різних політичних режимів.

Ключові слова: митниця, Харків, залізниця, бюрократія, влада.